

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100'üncü Yılında

Türk Cumhuriyetlerinin Aralarındaki Dış Ticaretin Değerlendirilmesi

Dr. Junus GANIEV

Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, İİBF/İktisat bölümü öğretim üyesi

junus.ganiev@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0001-9318-2154

Dr. Razia ABDIEVA

Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, İİBF/İktisat bölümü öğretim üyesi

razia.abdieva@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0001-9318-2154

Dr. Damira BAIGONUSHOVA

Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, İİBF/İktisat bölümü öğretim üyesi

damira.baigonushova@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0002-9740-0021

Öz

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri günümüzde 5 milyon km² civarında bir yüzölçümüne ve 160 milyondan fazla nüfusa sahip altı devletten oluşmaktadır. Bunların beşinin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1991'de bağımsızlıklarını kazanması Türk Devletlerinin arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesine imkân sağlamıştır. Bu çalışmada, Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkileri incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarındaki ihracatında Kazakistan ve Türkiye sürekli fazla vermekteyken, ithalatın artmasında özellikle Özbekistan'ın önemli katkısının olduğu tespit edilmiştir. Kırgızistan ile Azerbaycan söz konusu ülkelerle dış ticarete sürekli açık vermektedir. Genel olarak Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticarete tamamlayıcılığın zayıf kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla Türk Devletleri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişme sürecinde olduğu ve bu işbirliğinin geliştirilmesinin tüm ülkelerin ekonomik ve sosyal refahının artmasına önemli katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu doğrultuda yeni yüzyılın Türk Yüzyılı olarak anılmasını sağlayabilmek için söz konusu ülkeler Türk Devletleri Teşkilatı kapsamında koordineli çalışmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Ekonomik Faaliyetler, Dış Ticaret, Türk Yüzyılı.

Evaluation of Foreign Trade relations among Turkish Republics on

The 100th Anniversary of the Republic of Türkiye

Abstract

The Independent Turkic Republics today consist of six states with an area of about 5 million square kilometers and a population of more than 160 million. The independence of five of them in 1991 after the collapse of the Soviet Union has allowed the development of economic relations among the Turkic

states. In this study the foreign trade relations among the Turkic republics are analyzed. As a result of the analysis it has been determined that Kazakhstan and Turkey have a constant surplus in exports of Turkic republics among themselves, while Uzbekistan has a significant contribution to the increase of imports. Kyrgyzstan and Azerbaijan have a constant deficit in foreign trade with these countries. In general, it can be said that trade complementarity among the Turkic republics remains weak. Therefore, it can be said that trade and economic relations among the Turkic states are in the process of development and the strengthening of this cooperation will significantly contribute to the increase of economic and social welfare of all countries. In this direction, these countries should work in coordination within the Organization of Turkic States in order to ensure that the new century will be known as the Turkic century.

Keywords: Turkish Republics, Economic Activities, Foreign Trade, Turkish Century.

1. Giriş

Türk Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan, 1991'den itibaren bağımsız birer devlet olarak Sovyetler Birliğinden kurtulmuşlardır. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dönemi ağır bir krizle birlikte olmuştur; üretimin düşmesini işsizlik, fakirlik ve ödemeler dengesindeki açıklar izlemiştir. Fakat 2000'li yılların başında bu cumhuriyetlerin ekonomilerinin istikrara kavuştuğu görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri bu ülkelerin yer altı ve yer üstü kaynaklarını kullanmaya başlamalarıdır. Bu coğrafyadaki zengin doğal kaynaklar, Avrupa ülkelerinin dikkatini çekerek bu kaynakların Avrupa'ya taşıma işlemleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Doru ve Aslan, 2019).

Solak, (2003) Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandıktan sonraki ilk 10 yıl içinde Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkilerini incelemiştir. Türkiye'nin Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile toplam dış ticaret hacmi 1992 yılında 136 milyon ABD doları iken, Türkiye'nin dış ticaretinin binde 3'ü seviyesinde kalmıştır ve 10 sene geçtikten sonra 2002 yılında ise bu oran %1'e yükselmiştir.

Gülse Bal, Yayar ve Kalcacier (2009) Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında 1994-2008 yılları arasında yapılan dış ticareti analiz etmişlerdir. Türk Cumhuriyetleri'nin ele alınan dönemde sınırlı sayıda sanayi ürünleri ve sahip oldukları ham petrol, doğal gaz, endüstriyel hammaddeler ihraç edebilecek durumda olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkelerin ithal etmek ihtiyacında olan malları ise genel olarak başta temel besin maddeleri olarak tüketim mallarıdır. Böylece, Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomileri, üretim yapıları, ihracat potansiyelleri ve ithal etmek istedikleri maddeler bakımından kıyaslandığında birbirlerini tamamladıkları görülmektedir.

Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Türk Cumhuriyetlerine ihracatının payı 1994 yılında %2,37 iken, 2008 yılında bu oran %2,84 olmuştur. Türkiye'nin 2008 yılında bu ülkelere yaptığı ithalat ise toplam ithalatının %2,1'idir (Gülse Bal, Yayar ve Kalcacier, 2009). Son 30 yılda Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ikili ticaret dış ticaret hacmi 10 kattan fazla artarak 2020'de 7,57 milyar dolara ulaşmıştır. Bu oran Türkiye'nin dış ticaretinin %1,94'ünü oluşturmaktadır. Fakat günümüzdeki

ekonomik işbirliğinin seviyesi potansiyelinin altındadır ve ekonomik ilişkilerin kota uygulamaları, yatırım ve ortak projelerle artırılması gerekmektedir (İstikbal, 2021).

Doru ve Aslan (2019) Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkileri incelemişlerdir. Ayrıca, Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetlerin dış ticaretindeki rolü, bu ülkelere yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm sektöründeki ilişkileri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'nin bu ülkelerin ihracat ve ithalatındaki payı ortaya konularak sektörler göre ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında gerçekleştirdikleri sosyo-ekonomik verilere göre yapılan analiz sonucunda bu ülkeler arasında istenilen seviyeye ulaşılmadığı tespit edilmiştir.

Değişen küresel sistem içinde Türk Dünyası yeni bir aşamaya geçiş sürecindedir. Kurumsal yapıları geliştirerek Türk Devletleri entegrasyonu ve özellikle birbiriyle dış ticareti artırarak her biri daha fazla yarar sağlayabilir. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu doğal kaynaklara diğer Türk Cumhuriyetleri sahiptir ve aynı şekilde Türk devletleri Türkiye'den gelişmiş teknoloji ve imalat sanayi tecrübelerinden yararlanabilirler (İstikbal, 2021).

Türk Cumhuriyetleri arasında dış ticaretin arttırılabilmesi için kamu ve özel sektörün işbirliği olmalıdır. Güçlü bir bölgesel lojistik ağının kurulması, taşıma maliyetlerinin azaltılması ve dış ticareti kolaylaştıracak politikaların geliştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bölgesel politika geliştirme, sivil toplum kuruluşlarının, hükümetin, üniversitelerin ve düşünce kuruluşlarının katılımını gerektirir. Hükümet eylem planları tüm bölgesel girişim ve planlarla bağlantılı olmalı ve hükümet yetkilileri ile ilgili ekonomik birimler arasında zorunlu bir koordinasyon bulunmalıdır (Gülse Bal, Yayar ve Kalcacier, 2009).

Türk Cumhuriyetleri genç ağırlıklı 160 milyonluk nüfus, 1 trilyon doları aşan milli gelir, sahip olunan doğal kaynaklar, ticaret yollarındaki konumlarıyla büyük bir potansiyele sahiptirler. Dış ticaretin önündeki engelleri kaldırmaları, ticaretin daha da serbestleştirilmesi ve iş birliğini geliştirmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Mehmet Muş döviz baskısını azaltmak için gelecekte milli paralarla ticaret yapılması önerisini bildirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2021).

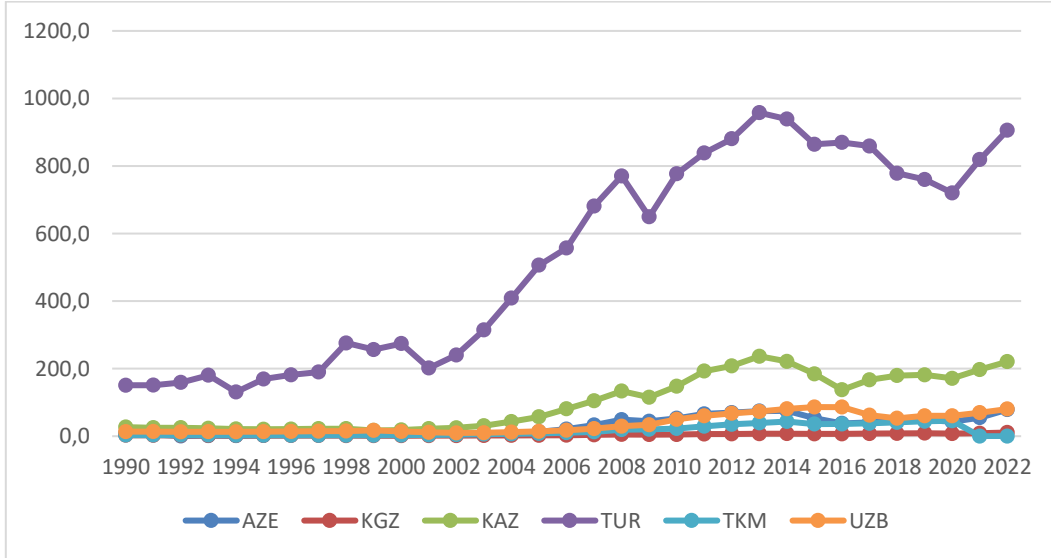
Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticareti ele alan çalışmaların Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri olarak ikili analiz yapıldığını söyleyebiliriz. Bu çalışmada ise tüm Türk Cumhuriyetleri'nin birbiri ile yaptıkları dış ticaret durumu analiz edilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik ilişkileri diğer aşamaya geçme noktasına gelmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada bu ülkeler arasındaki dış ticaretin gelişiminin güncel analizini yapmak amaçlanmıştır. Girişi izleyen ikinci bölümde Türk Cumhuriyetleri'nin genel ekonomik durumu, üçüncü bölümde Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaret ilişkileri incelenmiştir ve dördüncü bölümde sonuç ve öneriler sunulmuştur.

2. Türk Cumhuriyetlerinde Genel Ekonomik Durum

1991'den günümüze kadar ekonomik alt yapısını tekrar kurmaya çalışan Türk Cumhuriyetlerinin çoğu zorlu bir süreci başarıyla atlattımlardır. Bu süreçte Türkiye'nin batıya entegre olmuş ekonomik ilişkileri ve yapısı, Türk Cumhuriyetleri'ne yol gösterici nitelik taşımıştır. Aynı zamanda bağımsız Türk Devletleri arasında ticari, ekonomik ve siyasi ilişkiler güç geçtikçe güçlenerek devam etmektedir. Tüm taraflara yeni imkanlar sunan bu birlik ve beraberlik, ekonomik ilişkilere de

yansımaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin ve bu ülkelerin birbirlerinin ihracat ve ithalatındaki payı ortaya konularak sektörlere göre ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında gerçekleşen ekonomik işbirliğinin halen istenilen seviyede olmadığı ancak bu yolda gelişmelerin sevindirici olduğu tespit edilmiştir.

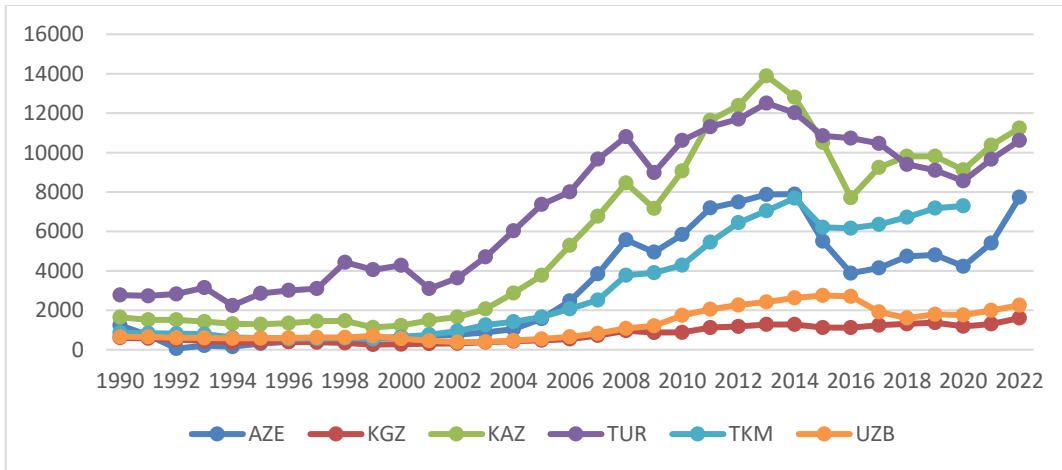
Grafik: 1. Türk Cumhuriyetlerinde GSYİH (Cari milyar ABD doları)

Kaynak: Dünya Bankası istatistik verileri, <https://databank.worldbank.org/>

Grafik 1'den de görüldüğü gibi Türkiye, diğer tüm Türk Devletlerin toplamından daha büyük bir GSYİH'ye sahiptir. Türkiye aynı zamanda nüfus olarak da en büyük ülkedir. GSYİH açısından ikinci sırada Kazakistan gelmektedir. Kazakistan'ın 2022'deki seviyesi Türkiye'nin 1997 yılında eriştiği seviyedir. Kazakistan'ın 20 milyon, Türkiye'nin ise 85 milyona yakın bir nüfusunun olduğu da dikkate alınmalıdır.

Grafik: 2. Türk Cumhuriyetleri Ülkelerinde Kişi Başına Düşen GSYİH (Cari ABD doları)

Kaynak: Dünya Bankası istatistik verileri, <https://databank.worldbank.org/>

Önceden de değinildiği gibi bağımsızlık sonrası 1990'lı yıllar SSCB'den dağılan Türk Cumhuriyetleri için kriz yılları olmuştur. Grafik 2'de görüldüğü gibi, kişi başına düşen GSYİH'ye baktığımızda bu ülkelerin göstergeleri 2000 yılına kadar düşüş eğiliminde olduğu ve 2000'li yıllardan sonra artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Örneğin, Azerbaycan'da 1991 yılında kişi başına düşen GSYİH 1235 ABD doları iken 1995'te 315'e kadar azalmıştır, 2022'de 7737 ABD doları olmuştur. Kazakistan'da 1991'de 1647 ABD doları iken 1995'te 1288'e kadar inmiştir, 2022 yılında ise bu gösterge 11244 ABD dolara ulaşmıştır. Kırgızistan'da kişi başına düşen GSYİH 609 ABD doları iken 1995'te 364'e kadar azalmıştır ve 2022'de de 1607 ABD dolarıdır. Özbekistan'da bu gösterge 1991 yılında 651 ABD doları iken, 2002'de 383'e azalmış ve 2022'de de 2255 ABD dolarına ulaşmıştır. Türkmenistan'da ise 1991 yılında 857 ABD doları iken, 1999'da 544'e kadar azalmıştır ve 2020'de ise 7297'de ABD dolarına ulaşmıştır. Türkiye'de ise kişi başına düşen GSYİH 1991 yılında 2774 ABD doları iken, sürekli artış eğiliminde olmuştur, sadece 2009 yılında global finansal krizden dolayı küçük bir düşüş yaşanarak 8990 ABD doları olmuştur ve 2022'de ise 10616 ABD dolarına erişmiştir. Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye ile Kazakistan, kişi başına düşen GSYİH'ye göre lider olmaktadır, bunları Azerbaycan ile Türkmenistan izlemektedir. Özbekistan ile Kırgızistan'da kişi başına düşen GSYİH'nin hem en düşük olduğu hem de büyüme hızının düşük olduğu görülmektedir.

3. Türk Cumhuriyetleri'nin Ticari İlişkileri

Türk Cumhuriyetleri'nin kendi aralarında iktisadi, siyasi, sosyal, ticari ve kültürel ilişkilerinin geliştirilmesi topyekûn Türk Devletlerini daha güçlü yapacaktır. Azerbaycan'ın ihracat rakamlarındaki gelişmelere baktığımızda 1995-2014 dönemi 20 yılda bu ülkelerin toplam ihracatı 10 kat artmışken Türk Cumhuriyetlerine ihracatı 7,5 kat artmıştır, aşağıdaki şekil 1 ve tablo 1'deki rakamlardan görüldüğü gibi son 7 yılda da toplam ihracatı yaklaşık 3 kat artış gösterirken Türk Cumhuriyetlerine ihracatı yaklaşık 2,5 kat artmıştır, dolayısıyla ihracat açısından Türk Cumhuriyetlerine belli bir düzeyde yakınsama olduğu belirtilebilir. Ancak, ülke bazında baktığımızda genel olarak Türkiye, Kazakistan ve son yıllarda Özbekistan'a ihracatı artmış iken, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın durumları tersine çevrilmiştir ve Türk Cumhuriyetlerinin toplamdaki payı %6 ile %12 arası değişmektedir.

Kazakistan'ın toplam ihracatı son 7 yılda 2,3 kat artış gösterirken Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatı yaklaşık 4,3 kat artmıştır (Tablo 1 ve Şekil 1). Türk Cumhuriyetlerinin toplamdaki payı %6'lardan yaklaşık %12'ye ulaştığı görülmektedir. Ülkeler bazında incelediğimizde de tüm ülkeler ile dönem boyunca dengeli bir ihracat artışı sağlayabilmiştir, yani çok iyi bir gelişmeden söz edilebilir.

Kırgızistan'ın durumuna baktığımızda toplam ihracatı son 7 yılda 1,5 kat artış gösterirken Türk Cumhuriyetlerine ihracatında önemli bir değişme kaydedilememiştir. Ülkeler bazında değerlendirdiğimizde Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'a ihracatı artmışken, Türkiye ve Türkmenistan'a azalmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin toplamdaki payı %38'lerden son yıllarda yaklaşık %26'lara düştüğü görülmektedir.

Tablo 1. Ülkelerin Diğer Türk Cumhuriyetleri'ne İhracatı, milyon ABD doları

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AZERBAJYCAN							
Kazakistan	28,4	32,1	45,0	23,7	26,1	38,4	79,0
Kırgızistan	6,1	0,5	3,3	2,6	2,0	6,2	3,8
Türkiye	761,6	837,5	1082,2	1754,0	1609,9	1901,6	2118,3
Türkmenistan	116,8	52,0	23,5	25,2	20,8	37,3	25,3
Özbekistan	3,5	3,3	8,8	25,6	27,7	40,5	45,2
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	916,5	925,4	1162,7	1831,1	1686,6	2023,9	2271,7
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	6,8	6,0	6,0	9,3	12,3	9,1	6,0
TOPLAM	13380,8	15306,0	19489,1	19635,2	13732,6	22206,7	38146,4
KAZAKİSTAN							
Azerbaycan	106,5	105,9	175,1	155,0	84,4	287,9	375,3
Kırgızistan	376,1	516,7	656,9	604,0	562,1	674,8	745,3
Türkiye	851,1	1150,6	1238,6	2307,5	2131,5	2964,7	4751,2
Türkmenistan	69,1	55,4	86,7	116,2	76,6	211,4	340,4
Özbekistan	922,5	1249,2	1639,7	1981,6	2133,3	2776,9	3692,8
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	2325,3	3077,8	3796,9	5164,2	4988,0	6915,5	9904,9
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	6,3	6,3	6,2	8,9	10,6	11,5	11,7
TOPLAM	36775,3	48502,7	61109,1	57722,9	46949,2	60321,0	84391,6
KIRGIZİSTAN							
Azerbaycan	1,3	1,3	2,1	3,4	4,0	5,5	4,6
Kazakistan	257,5	281,5	259,4	286,3	245,9	393,0	306,5
Türkiye	161,9	165,7	79,5	83,8	88,1	121,8	98,0
Türkmenistan	6,0	4,3	2,5	2,5	3,3	4,9	4,2
Özbekistan	119,5	102,1	144,7	136,2	145,8	201,3	164,1
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	546,2	554,9	488,2	512,2	487,2	726,5	577,4
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	38,4	31,6	26,6	25,8	26,1	26,4	26,4
TOPLAM	1423,0	1757,5	1835,2	1986,1	1863,5	2752,2	2186,7
TÜRKİYE							
Azerbaycan	1387,9	1476,5	1701,9	1788,4	2085,6	2342,8	2527,8
Kırgızistan	713,8	840,3	790,3	900,1	985,7	1288,1	1607,6
Kazakistan	327,8	379,1	391,9	442,0	417,5	749,4	935,3
Türkmenistan	1369,1	1117,7	503,2	744,7	787,0	984,5	1100,2
Özbekistan	559,4	726,7	1030,6	1232,1	1154,3	1841,6	1877,9
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	4358,1	4540,4	4418,0	5107,4	5430,1	7206,4	8048,8
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	2,9	2,8	2,5	2,8	3,2	3,2	3,2
TOPLAM	149247,0	164494,6	177168,8	180832,7	169657,9	225214,5	254171,9

TÜRKMENİSTAN							
Azerbaycan	66,7	109,5	127,1	165,4	86,1	80,1	397,8
Kırgızistan	184,3	93,6	98,3	100,2	82,4	100,5	153,0
Kazakistan	3,4	1,3	2,3	4,0	4,6	24,9	55,6
Türkiye	465,3	462,9	473,2	416,0	322,1	637,3	831,6
Özbekistan		98,7	207,1	414,8	287,3	706,8	650,4
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	719,8	766,1	908,0	1100,4	782,5	1549,7	2088,3
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	10,3	10,3	9,5	11,4	12,3	16,5	15,8
TOPLAM	6963,9	7457,5	9572,8	9695,4	6385,3	9386,6	13226,5
ÖZBEKİSTAN							
Azerbaycan	108,5	28,5	38,8	66,3	67,7	90,8	147,2
Kırgızistan	697,8	889,7	1334,7	1167,9	910,2	1166,7	1311,7
Kazakistan	149,2	182,4	243,4	422,7	414,0	583,9	617,0
Türkiye	720,2	925,8	1009,2	1458,2	1150,7	2098,7	1882,9
Türkmenistan	..	66,2	46,6	81,0	101,0	99,2	126,2
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	1675,8	2092,6	2672,7	3196,0	2643,5	4039,3	4085,0
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	18,7	20,8	24,5	21,4	19,9	28,7	26,7
TOPLAM	8973,6	10079,5	10919,0	14929,5	13280,6	14092,2	15286,9

Kaynak: UNCTAD

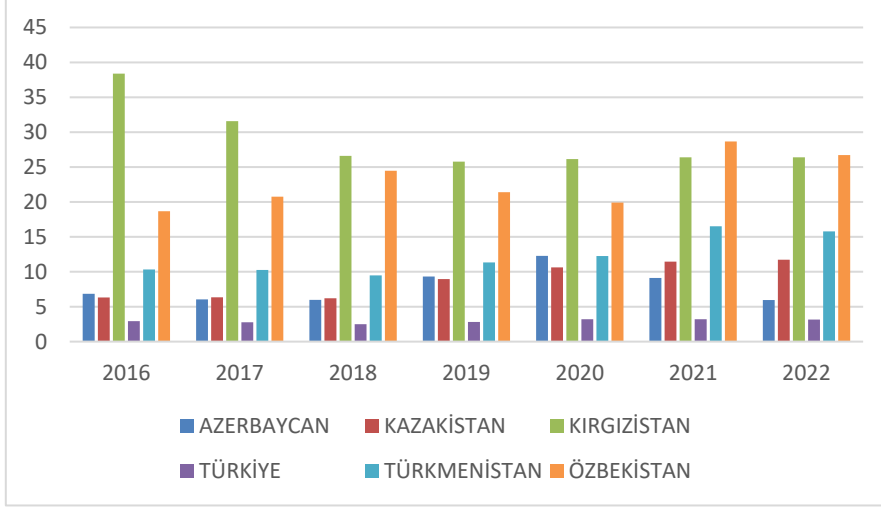
Türkiye'yi ele aldığımızda toplam ihracatı son 7 yılda 1,7 kat artış gösterirken Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatında 1,8 kat artış sağlanmıştır. Ülkeler bazında değerlendirdiğimizde Türkmenistan dışında tüm diğer ülkeler ile dönem boyunca ihracatta dengeli bir artış görülmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nin toplamdaki payı %2,5 ile % 3,2 arası değişmektedir.

Türkmenistan'da son 7 yılda toplam ihracatı 1,9 kat arttığı, aynı zamanda Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatında 2,9 kat artış olduğu görülmektedir. Ülkeler açısından değerlendirdiğimizde ise yaklaşık tüm ülkeler ile ihracat rakamlarında istikrarsızlık söz konusudur. Buna rağmen Türk Cumhuriyetleri'nin toplamdaki payı %10'lardan son yıllarda %16'lara yükselmiştir.

Özbekistan'ın bu dönem içerisinde ihracat artışı 1,7 kat artmışken, Türk Cumhuriyetleri'ne ihracatında 2,3 kat artış gerçekleşmiştir ve toplam ihracattaki payı %18'den %28'lere ulaşmıştır. Ülkelere göre dağılımına baktığımızda tüm Türk Cumhuriyetlerine ihracat artışı kaydedilmiş, ancak Azerbaycan'a ihracatında istikrarsızlık söz konusuyken, diğer ülkelere ihracatında pandeminin etkisi hariç istikrarlılık söz konusudur.

Özetle, 2016 sonrası Türk Cumhuriyetleri arasındaki ihracatın gelişmesi konusunda Kazakistan en başarılı ülke konumunda olup, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye sırasıyla takip etmektedirler. Azerbaycan'da istikrarsızlık görülürken, Kırgızistan en sonda yer almaktadır, ancak Kırgızistan'ın ihracatında Türk Cumhuriyetlerinin payı azalmasına rağmen şekil 1'den de görüldüğü gibi başka Türk Cumhuriyetleriyle karşılaştığımızda yine de çok yüksek kalmaktadır.

Şekil 1. Türk Cumhuriyetleri'nin Toplam İhracattaki Payları (%)

Kaynak: UNCTAD 2022 verilerine göre hazırlanmıştır.

İthalat açısından baktığımızda ise (Tablo 2 ve Şekil 2), Azerbaycan'ın 2016-2022 dönemi içerisinde ithalatı 1,7 kat artmışsa, Türk Cumhuriyetlerden ithalatı 2,6 kat artış göstermektedir ve toplam ithalattaki payı da %15,7 den 23,7'ye ulaşmış durumda. Ülkelerin kendi aralarındaki ticari ilişkilerde, ihracatta olduğu gibi ithalatta da en önemli partnerleri Türkiye'dir. Diğer ülkelerden ithalatın yavaş artış seyredirken 2022'de tüm ülkelerde ithalatın hızla arttığını görebilmekteyiz.

Kazakistan'da toplam ithalat 2 kat artmış ise, Türk Cumhuriyetlerinden ithalatı 2,1 kat artmıştır ve toplam ithalattaki payı %5,3 ile %6,9 arası değişiklik göstermektedir. Özbekistan ve Türkmenistan'dan ithalat rakamlarında istikrarsızlık görülmesine rağmen, diğer ülkelerden ithalatında istikrarlı bir gelişme söz konusudur.

Kırgızistan dönem içinde hem toplam ithalatında hem de Türk devletlerden aldığı mallarda 2,5 kat artış kaydetmiştir. Türk devletlerin payı dönem içerisinde %20,3 ile %24 arası değişmiştir ve ülkelere göre baktığımızda Azerbaycan ve Türkmenistan'dan ithalatı istikrarsızdır, diğer ülkelerden sağladığı ithalatında istikrarlı bir gelişme söz konusudur.

Tablo 2. Ülkelerin Diğer Türk Cumhuriyetleri'nden İthalatı, milyon ABD doları

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AZERBAYCAN							
Kazakistan	98,1	107,8	174,1	205,2	116,1	95,4	494,4
Kırgızistan	1,1	1,2	2,0	3,0	3,6	3,0	6,1
Türkiye	1181,4	1273,8	1576,8	1646,7	1562,2	1843,7	2295,0
Türkmenistan	38,4	110,0	109,4	202,6	89,9	70,7	509,7
Özbekistan	11,9	26,0	34,6	53,1	59,2	78,4	136,8
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	1330,9	1518,8	1896,9	2110,6	1830,9	2091,3	3442,0
Türk Cumhuriyetleri'nin	15,7	17,3	16,6	15,5	17,1	17,9	23,7

Toplamdaki Payı (%)							
TOPLAM	8472,5	8767,8	11460,3	13649,5	10731,1	11698,5	14535,7
KAZAKİSTAN							
Azerbaycan	30,4	33,8	46,2	20,2	22,9	44,4	86,6
Kırgızistan	200,6	248,4	243,6	251,9	233,6	375,8	383,9
Türkiye	618,1	729,6	655,3	819,1	927,4	1146,4	1595,4
Türkmenistan	214,4	44,2	11,4	29,8	50,9	42,9	97,8
Özbekistan	587,8	736,2	1155,3	771,2	780,1	1057,0	1282,9
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	1651,3	1792,3	2111,8	1892,2	2015,0	2666,4	3446,6
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	6,6	6,1	6,3	4,9	5,3	6,4	6,9
TOPLAM	25174,8	29599,4	33658,4	38356,7	38081,4	41415,4	50043,6
KIRGIZİSTAN							
Azerbaycan	6,6	0,4	2,8	2,2	1,9	2,6	5,0
Kazakistan	635,5	520,3	602,7	649,3	434,7	705,1	1242,3
Türkiye	190,8	224,9	290,2	222,8	194,6	271,5	508,1
Türkmenistan	4,4	0,5	1,5	5,1	7,2	8,0	16,5
Özbekistan	69,8	163,6	178,0	200,9	188,8	253,5	482,1
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	907,0	909,7	1075,2	1080,3	827,2	1240,7	2253,9
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	23,6	20,3	20,3	21,7	24,4	22,8	23,4
TOPLAM	3844,5	4487,3	5291,9	4988,9	3386,7	5447,8	9629,1
TÜRKİYE							
Azerbaycan	328,0	384,1	408,4	411,0	410,7	751,3	836,3
Kırgızistan	1132,3	1493,8	1601,7	1404,0	1180,5	1595,3	3514,9
Kazakistan	131,7	155,1	64,0	77,2	91,2	86,5	119,6
Türkmenistan	511,6	487,3	379,5	344,8	319,4	710,9	967,1
Özbekistan	723,4	838,4	869,6	1140,2	970,0	1800,0	1682,5
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	2827,1	3358,7	3323,2	3377,2	2971,8	4944,0	7120,4
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	1,4	1,4	1,4	1,6	1,4	1,8	2,0
TOPLAM	202189, 2	238715, 1	231152, 5	210345, 2	219514, 4	271425, 6	363711, 0
TÜRKMENİSTAN							
Azerbaycan	83,1	48,4	21,8	23,5	21,4	33,0	22,0
Kırgızistan	99,5	97,0	85,6	107,0	85,3	155,3	191,7
Kazakistan	5,9	5,4	3,1	3,0	4,0	5,1	4,0
Türkiye	1166,4	1107,2	500,8	669,8	713,2	932,6	888,8
Özbekistan	..	70,6	33,8	62,5	83,9	98,2	106,4
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	1355,0	1328,6	645,2	865,8	907,8	1224,2	1212,9

Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	27,1	29,1	27,4	29,7	29,0	30,4	37,3
TOPLAM	4994,3	4571,0	2350,8	2912,8	3127,1	4022,6	3249,7
ÖZBEKİSTAN							
Azerbaycan	8,9	3,1	8,7	22,9	28,2	39,4	44,8
Kırgızistan	..	1098,3	1572,5	2002,9	2118,9	2757,4	3268,6
Kazakistan	114,4	94,4	138,7	137,0	143,0	181,3	223,1
Türkiye	704,3	652,4	1053,6	1305,4	1114,5	1729,2	1721,7
Türkmenistan	..	104,1	235,4	414,4	396,3	697,6	651,6
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	827,7	1952,3	3008,9	3882,7	3800,9	5404,8	5909,7
Türk Cumhuriyetleri'nin Toplamdaki Payı (%)	7,3	16,2	17,4	17,8	19,0	22,6	20,9
TOPLAM	11327,8	12034,9	17314,0	21867,3	20020,1	23885,9	28264,0

Kaynak: UNCTAD

Türkiye dünya ülkelerinden ithalatını 1,7 kat artırmışken, Türk devletlerden 2,5 kat artırmıştır. Ancak, toplam ithalatındaki Türk devletlerin payı %1,4'ten ancak %2'ye yükselmiştir. Gruptaki ülkeler arasında en çok Kırgızistan'dan ithalatı yüksektir, sonraki sıralarda Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan sırasıyla yer almaktadır.

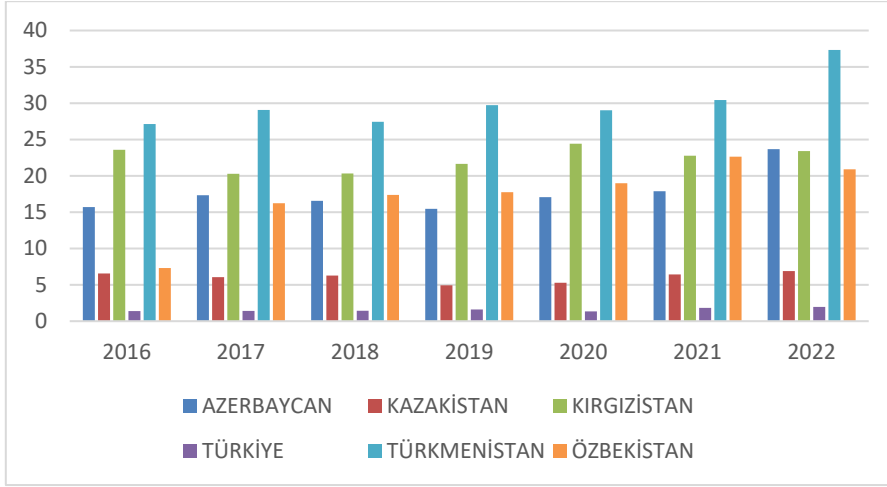
Türkmenistan dünya ülkelerinden ithalatını 0,35 kat azaltmışken, Türk devletlerden 0,10 kat azaltmıştır. Buradaki farktan dolayı da Türk devletlerin payı toplam ithalatında %27'den %37'ye kadar yükselmiştir. Gruptaki tüm ülkelerden ithalatı istikrarlı değildir.

Özbekistan'ın toplam ithalatı 2,5 kat artış göstermiş iken, Türk devletlerden ithalatı 7,1 katlık artış sağlamıştır ve neticede toplamdaki payı %7,3'den %20'nin üzerine çıkmıştır. Ülkeler açısından aldığımızda da gruptaki tüm ülkelerden ithalatı dengeli bir şekilde artış göstermiştir.

Ülkeler arası karşılaştırma yapmak gerekirse, Türk Cumhuriyetlerle ithalat ilişkilerinin geliştirilmesinde Özbekistan en başarılı ülke konumundadır. Azerbaycan ve Türkiye'de gelişme yaklaşık aynıdır, ancak Türkiye'nin toplamında Türk Cumhuriyetlerin payı ancak %1,4'ten %2'ye ulaşmışken, Azerbaycan'da %15'ten %23'e çıkmıştır. Kırgızistan ve Kazakistan'da da durum birbirine benzemekte, yani hem dünya ülkeleri ile hem de Türk Cumhuriyetlerle olan ithalatta gelişme aynı düzeyde. Türkmenistan'da durum en ağır gözükmemekte, ancak ülkenin ithalat rakamlarında Türk Cumhuriyetlerinin payındaki azalmanın dünya ithalatına göre daha düşük olması ve diğer ülkelerle kıyasla da Türkmenistan'ın Türk Cumhuriyetlerinden yaptığı ithalatı en yüksek payı alıyor olması (şekil 2'de görülebilir) avutucu bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2 ve Şekil 2 incelendiğinde Türk Cumhuriyetlerinin birbirleri arasındaki ithalatın düşük olduğu görülmektedir. Sadece Türkmenistan'ın ithalatı %30-35 civarındadır. Diğer bütün ülkelerin ithalat payları %25'in altındadır. Türkiye'nin ithalatı ise diğerlerine göre en düşük seviyede olup %2'nin altındadır.

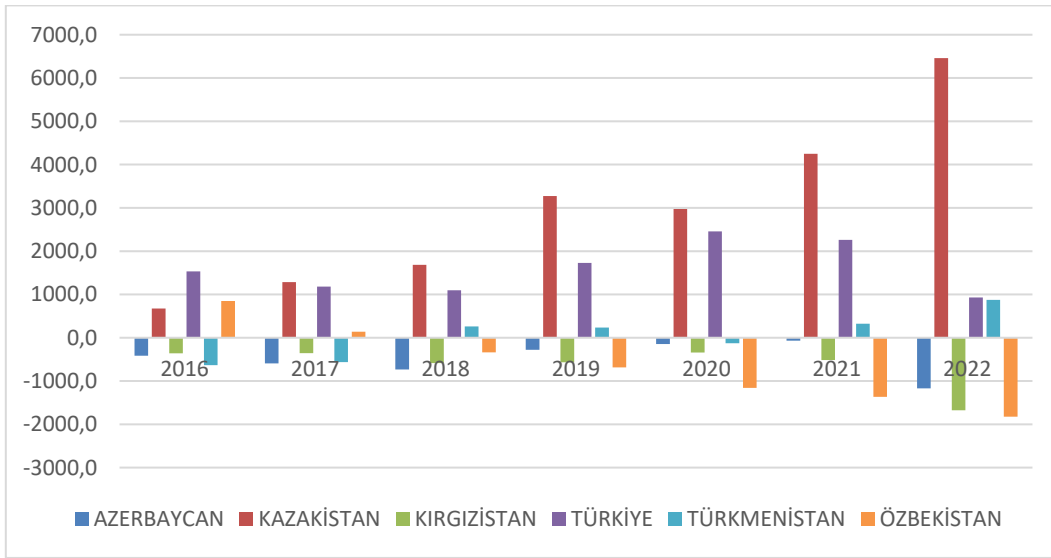
Şekil 2. Türk Cumhuriyetleri'nin Toplam İthalattaki Payları (%)

Kaynak: UNCTAD 2022 verilerine göre hazırlanmıştır.

Ülkelerin diğer Türk Cumhuriyetleriyle ticaret ilişkilerinde ne tür pozisyonda olduklarını; ithal ettiğinden daha çok ihraç edip fazlaları mı var, yoksa tam tersine ihraç ettiğinden daha fazla ithal ederek açık mı vermekte olduğu alttaki şekil 3'ten görebiliriz. Histogramda yatay eksenin altında bulunan çizgiler açıkları, üsttekileri de fazlaları ifade etmektedir.

Şekil 3. Ülkelerin Diğer Türk Cumhuriyetleri ile Dış Ticaret Dengesi, milyon dolar

Kaynak: UNCTAD 2022 verilerine göre hazırlanmıştır.

Şekil 3'ten görüldüğü gibi Kazakistan ve Türkiye sürekli fazla vermekteyken, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan sürekli açık kaydetmektedirler. Türkmenistan'ın durumu net değil, bazı yıllarda açık, bazılarında fazla vermiştir. Kazakistan 2017'den itibaren Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari ilişkiden en karlı çıkan ülke olmuştur. Bunda ülkelerin geçmişten gelen ticari ilişkilerinin büyük önemi bulunmaktadır. Türkiye ise özellikle Covid 19 Pandemisi dönemindeki 2020-2021 yıllarında

ticaretini kendi lehine artırmıştır. Ancak 2022’de bu artış yaklaşık %30 düşmüştür. Neden durum böyle, ülkeler ürettikleri mal ve hizmette birbirlerini tamamlayıcılık özelliklerinin zayıf olmasından kaynaklanmış olabilir mi, sorularına cevap alabilmek için ülkelerin dış ticaretindeki mal gruplarının değerlendirilmesinde fayda vardır.

Tablo 3. İhracatın Mal Gruplarına Göre Yapısı (2021)

	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkiye	Türkmenistan	Özbekistan
<i>Azerbaycan</i>	-	İmal edilmiş ürünler (%36,9); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%34,4)	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%59,7); İmal edilmiş ürünler (%40,3)	İmal edilmiş ürünler (%85,4)	Yakıt (%95,8)	İmal edilmiş ürünler (%59,9); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%38,4)
<i>Kazakistan</i>	İmal edilmiş ürünler (%78,9)	-	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%63,9); İmal edilmiş ürünler (%36,0)	İmal edilmiş ürünler (%94,2)	Yakıt (%97,4)	İmal edilmiş ürünler (%53,5); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%30,2)
<i>Kırgızistan</i>	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%77,6)	İmal edilmiş ürünler (%35,9); Yakıt (%33,9)	-	İmal edilmiş ürünler (%95,9)	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%52,7); Yakıt (%35,6)	İmal edilmiş ürünler (%76,2); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%21,4)
<i>Türkiye</i>	Yakıt (%65,2); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%19,8)	Yakıt (%62,3); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%36,3)	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%66,9); Yakıt (%13,2)	-	Tekstil ve giysi (44,9); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%24,4); Yakıt (%21,3)	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%64,7); Tekstil ve giysi (28,9)
<i>Türkmenistan</i>	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%80,2); Yakıt (%13,8)	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%74,7); İmal edilmiş ürünler (%24,9)	İmal edilmiş ürünler (%65,6); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%34,3)	İmal edilmiş ürünler (%88,0)	-	Kimyasal ürünler (%58,2); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%24,2)

<i>Özbekistan</i>	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%57,7); Yakıt (%19,6)	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%55,1); İmal edilmiş ürünler (%29,0)	İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%52,8); İmal edilmiş ürünler (%47,2)	İmal edilmiş ürünler (%93,7)	..	-
<i>Dünya</i>	Yakıt (%87,4)	Yakıt (%62,9); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%23,3)	İnci, değerli metaller ve altın (%46,3); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%35,0)	İmal edilmiş ürünler (%77,1); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%16,4)	Yakıt (%87,5)	İmal edilmiş ürünler (%37,1); İşlenmemiş ürünler, yakıt hariç (%29,3) İnci, değerli metaller ve altın (%24,5)

Kaynak: UNCTAD

Tablo 3'te ülkeler arası ticarete konu olan ana mal grupları yer almaktadır. Tablodan Azerbaycan'ın genel olarak dünyaya yakıt sattığını (ihracatının %87,4'ü), Türk Cumhuriyetlere genelde yakıt hariç işlenmemiş ürünler sattığını, ancak Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan'a bunun yanı sıra yakıt ihracatı da var, Kazakistan'a ancak imal edilmiş ürünler ihraç ettiğini görmekteyiz.

Kazakistan da dünyaya genel olarak yakıt (%62,9) ve işlenmemiş ürünler (%23,3) ihraç etmekte. Türk Cumhuriyetlere ihracatı da genel olarak aynı mal gruplarından ve imal edilmiş ürünlerden oluşmaktadır. Kırgızistan da dünyaya değerli metaller ve altın (%46,3), işlenmemiş ürünler (%35,0) satmakta, soydaş cumhuriyetlere de işlenmemiş ürünler ve imal edilmiş ürünler ihraç etmektedir.

Türkiye tüm soydaş cumhuriyetlere imal edilmiş ürünler ihraç etmekte, dünyaya hem imal edilmiş hem de işlenmemiş ürünler ihracatında bulunmaktadır. İşlenmiş mal ihracatı hammadde ihracatına göre katma değerün ülkede kalması açısından ekonomi için faydalı olduğu iktisat teorilerinde hep öne sürülmektedir. Bu açıdan baktığımızda tüm Türk devletler arasında ancak Türkiye'nin daha avantajlı durumda olduğu söylenebilir. Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan da sırasıyla sonraki avantaj sahipleri sayılabilirler. Ancak, Kırgızistan'ın durumu diğerlerine göre biraz farklı olabilir, çünkü işlenmiş ürünlerin önemli bir payı re-eksport ürünleridir. Dolayısıyla Azerbaycan ve Türkmenistan doğal kaynaklara zengin olmaları açısından ne kadar avantajlı olsalar da ihracatlarının uzun zamandır genel olarak petrole dayalı kalması ihracat açısından dezavantajlı kalmalarına neden olmaktadır. Kırgızistan'ın ihracat kalemlerinde de uzun zamandır işlenmemiş altının önemli payı alması Kırgızistan'ın da bu iki ülkeye benzer bir durumda olduğunun göstergesi olabilir.

Eğer ki bu ülkeler kendi aralarında daha çok işlenmemiş ürünler ve yakıt ürünleri ticaretinde bulunup, dünya ülkelerine daha çok işlenmiş ürünler sattıklarında ülkeler arası tamamlayıcılık söz konusu olabilirdi. Ne yazık ki, istatistikler tam tersi bir durumu göstermektedir.

Tablo 4: Türk Devletlerinin nüfusu ve yüzölçümleri

Bağımsız Türk Devletleri	Nüfus -2020	Nüfus Yoğunluğu	Alanı km ²	Başkent	Bağımsızlık Tarihi
Azerbaycan	10.067.108	116	86.600	Bakü	30 Ağustos 1991
Kazakistan	18.877.100	7	2.717.300	Astana	16 Aralık 1991
Kırgızistan	6.636.800	33	198.951	Bişkek	16 Aralık 1991
Özbekistan	34.558.900	77	447.400	Taşkent	20 Haziran 1991
Türkiye	83.614.362	102	814.578	Ankara	23 Nisan 1920
Türkmenistan	6.031.187	12	488.100	Aşgabat	27 Ekim 1991

Kaynak: GÖKBURUN 2021

Tablo 4'ten de görüldüğü 5 milyon km² gibi büyük bir yüzölçümüne sahip bir alanda 160 milyondan fazla nüfusa sahip olan Türk Devletlerinden beşi eski SSCB sisteminden bağımsızlıklarını 1991'de kazanmışlardır ve bu tarihten itibaren aralarında ekonomik ilişkilerini geliştirmede çok büyük bir potansiyele sahip olmuşlardır. Ancak, 2015'te Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulmasının ve Kırgızistan ile Kazakistan'ın bu birliğe üye olmasının ardından söz konusu birliğin bu gelişmeye engel olabileceği konusunda fikirler ortaya atılmaya başlamıştır.

Türk Devletleri arasındaki ticari ilişkilerin son gelişmeleri değerlendirildiğinde genel olarak şunları belirtmek mümkündür:

1. Kazakistan ve Kırgızistan'ın AEB'ye üye olması bu ülkelerin Türk Cumhuriyetlerle dış ticaret ilişkilerinin zayıflamasına ya da gerilemesine neden olamamıştır;
2. Türk Cumhuriyetlerle ihracatın gelişmesi konusunda Kazakistan, ithalat ilişkilerinin geliştirilmesinde Özbekistan en başarılı ülke konumundadır.
3. Türk Cumhuriyetlerle ihracatın gelişmesinde Kazakistan ve Türkiye sürekli fazla vermekteyken, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan sürekli açık kaydetmekte.
4. Türk Cumhuriyetler arasındaki ticarete tamamlayıcılık zayıftır, diğer bir ifadeyle, ticarete genellikle hammadde mallarının payı yüksektir.

İktisadi ilişkilerin temeli olan dış ticaret açısından Türk Cumhuriyetleri arasındaki mevcut durum bir birliğin oluşabilmesi için yeterli düzeyde değildir. Aralarındaki ticaretin geliştirilmesinde ülkelerin üretimde üstünlüğe sahip sektörlerinin araştırılması ve bu sektörlerin geliştirilmesinde işbirliklerinin sağlanması faydalı olacaktır.

4. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100'üncü yılında Türk Devletleri geçmişte hiç görülmemiş bir şekilde dış ticaret yoluyla ilişkilerini geliştirme imkanına kavuşmuştur. Doğal kaynaklara, gerekli yetişmiş beyin gücüne ve bir arada çalışma isteğine sahip Türk Devletleri giderek aralarındaki bağı güçlendirmektedir. Bu makalede değerlendirmeye alınmış 6 devletin bünyesindeki 160 milyondan fazla nüfus, birbirine sevgi ve saygıyı koruyan, koordineli bir çalışmayla yeni yüzyılın Türk Yüzyılı olarak anılmasını sağlama potansiyeline sahiptir. Türk Devletlerinin birbirleriyle ticaretini geliştirmeleri için Kuşak Yol İnisiyatifiyle oluşturulan Orta Koridor da denilen yeni Demir İpek Yolu üzerinden, öncelikle halkların kaynaşması için turizm geliştirilebilir. Malların ithalat ve ihracatı bu yol üzerinden ekonomik ve kontrollü bir şekilde yapılabilir. Doğal enerji kaynaklarına bol miktarda sahip olan bölge Türkiye'nin enerji ihtiyacını güvence altına almayı sağlayacaktır. Türkiye ise Türk Devletlerinin denizlere erişiminde aracı olarak onların rekabet gücünü artıracaktır. Bölgenin ekonomik alt yapısının geliştirilmesi, ortak dijital iletişimin sağlanması yoluyla bilgi alışverişinin artırılmasına devam edilmelidir. Bilginin artırılması yoluyla Türk Devletlerinin sahip olduğu doğal madenlerin ihracatında işlenmemiş olarak yapılan ihracatın %35'lerden çok daha aşağılara çekilmesi hedeflenmelidir. Türk Devletleri giderek kendi özgüvenlerini kazanmaktadırlar. Bu özgüven kimi zaman Azerbaycan'ın 30 yıldır çözülemeyen Karabağ Sorununu çözmesinde, zaman zaman da SSCB döneminin son etkileri sayılan hudut anlaşmazlıklarının anlaşmalarla çözülmesiyle kendini göstermektedir. Türk Devletlerinin ekonomileri de giderek güçlenmektedir. Türk Devletlerinin, önündeki Türk Yüzyılını gerçekleştirmek idealine kararlı bir şekilde ulaşabilmeleri için, mevcut olan ilişkilerin korunarak geliştirilmesine devam edilmeli, dışarıdan veya içeriden gelebilecek engellemelere karşı gerekli önleyici tedbirler alınmalıdır.

Kaynakça

Doru, Ö. ve Aslan, M. B., Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler: Dış Ticaret, Turizm ve Yatırım Açısından Bir Değerlendirme. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, <http://busbed.bingol.edu.tr>, Yıl: 9 • Cilt: 9 • Sayı: 17 • Bahar/Spring 2019.

Gökburun, İ. (2021). Küresel ve Bölgesel Güçler Çağında Türk Dünyası Nüfusu. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 21/1 Yaz–Summer 2021, ss. 1-33 DOI: 10.32449/egetdid.897236

Gülse Bal, S. & Yayar, R. & Karkacier, O. (2009), Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 1: 1-23.

İstikbal, D. (2021). Türk Dünyasında Ekonomik İş Birliği, Dosya, Türk Dünyası, Kriter Dergi, Kasım, Yıl 6, Sayı 62. <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turk-dunyasinda-ekonomik-is-birligi> (15.10.23)

Solak, F. (2003) Türkiye Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi, T.C. Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 18, Sayı 1.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2021) Bakan Muş, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ekonomi ve Ticaret Konferansı'nda konuştu, <https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-mus-turkiye-turk-cumhuriyetleri-ekonomi-ve-ticaret-konferansinda-konustu> (10.09.23).

Dünya Bankası istatistik verileri, <https://databank.worldbank.org/>

UNCTAD, Türk Cumhuriyetlerinin İhracat Rakamları, 2022.